

Анотація

Юрчак І. Р. Про поняття «виборче право» та «виборчий обов'язок». — Стаття.

У статті визначено поняття «виборчий обов'язок», проаналізовано співвідношення між виборчими правами та обов'язками, наведено різні погляди вчених-правників на дану проблему. Проаналізовано шляхи виникнення абсентеїзму та запропоновано методи по його викоріненні, а також зазначено про вагомість впливу громадянської свідомої думки на вдосконалення та регулювання виборчого процесу в Україні.

Ключові слова: обов'язок, виборчий обов'язок, система виборчого обов'язку, абсентеїзм, виборчий процес, відповідальність.

Аннотация

Юрчак И. Р. О понятиях «избирательное право» и «избирательная обязанность». — Статья.

В статье определено понятие «избирательный долг», проанализировано соотношение между избирательными правами и обязанностями, приведены различные взгляды ученых-законодателей на данную проблему. Проанализированы пути возникновения абсентеизма и предложены методы по его искоренению, а также отмечена значимость влияния гражданской сознательной мысли на совершенствование и регулирование избирательного процесса в Украине.

Ключевые слова: обязанность, избирательный долг, система избирательного долга, абсентеизм, избирательный процесс, ответственность.

Summary

Yurchak I. R. About Notions of «electoral right» and «electoral duty». — Article.

In this article, the notion of «selective duty», analyzed the relationship between voting rights and responsibilities are different views of scientists and legislators on this issue. The ways of absenteeism and methods for its eradication, and noted the significance of the impact of civic conscious to the improvement and regulation of the electoral process in Ukraine.

Keywords: duty, election duty, the system of election duty, absenteeism, the electoral process, responsibility.

УДК 340.111.5:37.014

Я. О. Тицька

ПІДСТАВИ РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «ОСВІТНІ ПРАВОВІДНОСИНИ» ТА «ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ОСВІТИ»

Освіта як соціокультурний процес охоплює цілу систему правовідносин, що існують між державою та освітніми закладами, державою й особистістю, вчителями й учнями і т. ін. Зокрема, законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про охорону дитинства», «Про позашкільну освіту» встановлено правові норми щодо управління системою освіти та її матеріально-технічного і фінансового забезпечення, закріплено регламент діяльності освітніх закладів і правовий статус учасників навчально-виховного процесу, що повинно сприяти реалізації їхніх гарантованих прав і свобод.

Теорія освітнього права розрізняє, на перший погляд, два тотожних поняття «правовідносини у сфері освіти» і «освітні правовідносини». Актуальність

© Я. О. Тицька, 2012

обраної теми зумовлена тим, що в теоретичній юридичній науці вченими по-різному інтерпретується поняття «освітні правовідносини».

Метою цієї статті є здійснення розмежування освітніх правовідносин від відносин у сфері освіти, розкриття їх поняття та особливостей, які відповідають вітчизняним потребам розвитку освітньої галузі права.

Незважаючи на важливість освітніх правовідносин, поки що їм не приділено належної уваги з боку вітчизняних вчених. Дослідження окремих питань освітніх правовідносин здійснюють В. О. Зайчук, Є. В. Красняков, Р. Г. Валеєв, М. І. Рябенко. Вагомий внесок у розроблення концепції освітніх правовідносин зробили російські дослідники В. І. Шкатулла, О. М. Смолін, Д. А. Ягофаров, В. М. Сиріх, В. В. Спаська.

В сучасних умовах формування та розвитку системи українського освітнього права цілком справедливо, що у вітчизняних науковців виникає запитання про юридичну природу відносин, які раніше не були всесторонньо досліджені. Слід зазначити, що у правовій науці не існує однозначного розуміння поняття «освітні правовідносини». У світлі цієї позиції неабияке значення має з'ясування суті даних правовідносин та розмежування їх, на перший погляд, майже із схожими за змістом «відносинами у сфері освіти».

Визначення сутності поняття «освітні правовідносини» у науковій літературі. Поняття «освітні правовідносини» є порівняно новим, яке пов'язане з виникненням нової комплексної галузі правознавства — освітнього права, на що наголошено у працях низки сучасних дослідників.

Правовідносини, які складаються у сфері освіти, надзвичайно складні, оскільки саме поняття освіти постає багатоаспектним полісемантичним терміном як для сучасної науки, так і для чинного законодавства. Можна виокремити, принаймні, три значення поняття: під освітою розуміється сукупність нематеріальних благ (знань, умінь, переконань, цінностей, навичок, компетенцій тощо); освіта розуміється як процес здобуття та трансляції цих знань; освіта розуміється як спеціально створена система засобів, інституцій, призначених для зберігання, розвитку, передачі, надання, здобуття відповідних соціальних благ [1, 8].

У Законі України «Про освіту»: «Освіта — основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави» [2]. Стаття 1 ЗУ «Про позашкільну освіту»: «Позашкільна освіта — сукупність знань, умінь та навичок, що отримують вихованці, учні і слухачі в позашкільних навчальних закладах у час, вільний від навчання в загальноосвітніх та інших навчальних закладах» [3].

Проаналізувавши вищенаведені поняття, можемо зробити висновок, що освіта в своїй якісній характеристиці — не тільки результат (освіченість особи), але і процес, який дозволяє отримати необхідний результат. Освітній процес включає в себе послідовність етапів, направлених на досягнення «освіти» як результату, тобто розроблення освітніх програм, навчально-методичне забезпечення та ін.

Систему освіти нашої держави можна визначити як ступеневу, для якої характерні різні рівні освіти, різні форми навчання та особливості умов її здо-

буття, різні форми власності навчальних закладів, все це тією чи іншою мірою визначають специфіку освітніх правовідносин (обсяг прав та обов'язків суб'єктів навчального процесу). Відносини у сфері освіти регулюються комплексним законодавством про освіту, що в свою чергу ускладнює характер цих відносин.

У той же час деякі дослідники продовжують вважати, що освітніх відносин не існує, а термін і поняття «освітні відносини» вказує лише на єдність приналежності їх до специфічної галузі соціально-культурної діяльності суспільства й держави [4].

Для того щоб остаточно переконатися, що освітнє право повною мірою має всі необхідні властивості галузі права і являє собою нову, самостійну комплексну галузь української системи права, необхідно відповісти на запитання: чи існують специфічні освітні відносини, нерозчинні в інших видах суспільних відносин?

У радянський період розвитку юридичної науки освітні відносини розглядалися з адміністративно-правових позицій. Завдяки роботам Г. А. Дорохової, Г. С. Сафаргалієва, С. С. Алексєєва та інших відносини у сфері освіти стали розглядатися як єдина цілісна система, в якій переважне місце займають адміністративно-правові відносини різних видів, включаючи педагогічні правовідносини, що вимагають правового регулювання нормами самостійної галузі права. Таким чином, закладалася наукова традиція вивчення відносин у сфері освіти.

З 90-х років ХХ століття у зв'язку з оновленням правових основ вітчизняної освіти виникають нові підходи до аналізу правової природи та специфіки правовідносин у сфері освіти, особливостей їх державно-правового регулювання. У наукових колах розгортається гостра дискусія щодо місця та ролі сукупності норм права, які регулюють освітянські відносини.

Результатом дискусії стало оприлюднення різних точок зору на визначення відносин у сфері освіти. Одні вважали, що відносини у сфері освіти є адміністративно-правовими (Г. Петров) [5, 25], інші стверджували, що норми права про освіту не є адміністративно-правовими в їх власному змісті (В. Новосьолов) [6, 33], що відносини мають комплексний характер (Г. Сапаргалієв) [7, 128].

Російський вчений В. І. Шкатулла розглядає поняття освітніх відносин як предмет освітньої галузі права для обґрунтування її самостійності. Він вважає, що вже сама природа та специфіка відносин, які складаються у сфері освіти, дають усі необхідні й достатні підстави для виділення освітнього права в правову галузь. Вчений розглядає освітні відносини у широкому та вузькому значенні [8, 22]. У першому значенні це відносини у сфері освіти (цивільно-правові, господарські, бюджетні, фінансові, управлінські та ін.). Освітні відносини у вузькому значенні В. І. Шкатулла визначає як педагогічні відносини щодо навчання і виховання.

На його думку, педагогічні відносини складаються із 15 блоків, серед яких: договір на освіту; визначення способу навчання; процес навчання; організація навчальної роботи; оцінювання знань вмінь та навичок; встановлення вимог до осіб, які навчаються; процес виховання; видача документа про освіту; визначення якості освіти; визначення часу для відпочинку в процесі навчання; ви-

значення результатів навчання; впровадження, зміна та застосування державних освітніх стандартів та ін. [8].

Проаналізувавши роботу В. І. Шкатулли з приводу педагогічних відносин, російський науковець у галузь освітнього права В. Сирих робить наступні зауваження:

По-перше, В. І. Шкатулла не завжди відрізняє педагогічні відносини від інших відносин у сфері освіти. Хоча він і визнає, що освітнє право носить комплексний характер та визначає своїм предметом також трудові, фінансові, управлінські відносини, та їх значна частина визначається як педагогічні відносини. Так в їх процес включені управлінські відносини з приводу установавання навчальних планів, робочих програм, визначення річних календарних графіків, а також трудові відносин, які пов'язані із наданням педагогічним працівникам відпусток та ін.

По-друге, дослідник розглядає в якості педагогічних відносин — вибір педагогічним працівником форми проведення занять, методів навчання та виховання. Однак дана діяльність здійснюється суб'єктом одноособово, без участі інших осіб. Тут відсутня головна особливість освітніх правовідносин — інша особа, яка знаходиться у відносинах із діючою особою.

По-третє, В. І. Шкатулла відносить законотворчу діяльність до педагогічних відносин. Тільки в процесі законотворчої діяльності може здійснюватися визначення якості навчання, правил атестації, часу навчання та відпочинку, впровадження та зміна державних освітніх стандартів. Слід зазначити, що законотворчість та правотворчість утворюють самостійну стадію нормативно-правового регулювання відносин у сфері освіти і ніяк не можуть розглядатися в якості компонента педагогічних відносин.

Проаналізувавши роботу В. І. Шкатулли, можна засвідчити, що вся система освітніх правовідносин потребує системного перероблення [9, 43].

На думку В. М. Сирих, термін «педагогічні відносини» слід замінити на «освітні», тому що назву слід обирати не за суб'єктом, а за об'єктом, і тому пропонує називати ці відносини освітніми. При цьому вчений зазначає, що при дослідженні предмета освітнього права необхідно чітко розрізняти на перший погляд два тотожні поняття «освітні правовідносини» та «правовідносини у сфері освіти» [9, 9]. При цьому перші є безпосереднім предметом галузі освітнього права і визначаються науковцем як відносини, котрі виникають між особою, яка навчається, та навчальними закладами, педагогічними працівниками, іншими особами в процесі здобуття загальної чи професійної освіти, що підтверджується відповідним документом про відповідну освіту або кваліфікацію. Другі є комплексними, які виникають у процесі регулювання об'єктів у сфері освіти різними галузями законодавства (адміністративні, трудові, фінансові та ін.) [9, 54].

Схожою є точка зору В. В. Спаської, яка розробила концепцію освітніх правовідносин як цілісної системи за допомогою системного методу дослідження. Науковець зробила висновок, що у сфері освіти існують дві групи правовідносин — освітні та суміжні із ними.

Підстави розмежування «освітніх правовідносин» від «правовідносин у сфері освіти». Розглянувши погляди науковців, можемо зробити висновок, що теорія освітнього права розрізняє два відносно самостійні і в той же час органічно взаємозалежні типи правовідносин.

Розмежувати освітні правовідносини від правовідносин у сфері освіти потрібно в першу чергу за об'єктом (благом, з приводу якого виникають правовідносини). Об'єктом, з приводу якого виникають освітні правовідносини, можуть бути лише нематеріальні блага — зміст, обсяг, рівень і характер придбаних знань, умінь, навичок у ході освітнього процесу, які відповідають вимогам державного освітнього стандарту та освітніх програм відповідного рівня і спрямованості освіти.

Педагогічний працівник не є власником цього нематеріального блага та не може створити його самостійно, без участі особи, яка навчається, без здійснення нею активних позитивних дій щодо навчання. В. В. Спаська слушно пропонує відносити освітні правовідносини до інтерактивного типу, який характеризується зобов'язанням активної поведінки обох сторін правовідносин [10, 22].

У свою чергу правовідносини у сфері освіти можуть виникати з приводу матеріальних благ. Так, наприклад, соціальні відносини складаються з приводу встановлення і реалізації соціальних пільг, пенсій, стипендій учасникам освітніх відносин; земельні відносини — між навчальним закладом, як землекористувачем і власником земельної ділянки; фінансові — між навчальним закладом і розпорядником бюджетних коштів; адміністративні складаються між навчальними закладами, органами та суб'єктами управління освітою. Вказані відносини носять комплексний характер, проте поняття комплексності слід розуміти дещо спрощено, як механічне поєднання освітніх правовідносин із адміністративними, трудовими, фінансовими, соціальними та ін., які в результаті вкраплення в них норм різних галузей права стають відносинами у сфері освіти.

Чіткою диференційною ознакою, що розмежує освітні правовідносини від відносин у сфері освіти, є суб'єктивний склад. Характерною особливістю освітніх правовідносин є їх тристоронній характер. Власне освітні відносини, що зв'язують педагога і учня, виникають тільки за участю загальноосвітнього закладу. Якщо вони виникають безпосередньо, минувши загальноосвітній заклад, то стають предметом іншої галузі, але не освітньої. Прикладом можуть бути репетиторські послуги, які регулюються цивільно-правовими нормами. Законні представники учнів не приймають участь в освітніх правовідносинах, вони є учасниками суміжних правовідносин [11, 17]. В даному випадку можна розглядати «сімейні відносини», що складаються в сім'ї у зв'язку та з приводу освіти членів сім'ї тощо.

Суб'єктивний склад відносин у сфері освіти фактично не обмежений. До них можна віднести органи самоуправління та управління освітою, трудовий та адміністративний колектив навчального закладу, громадські організації, що діють в освітній сфері, державу як суб'єкт визначення освітньої політики та багато ін.

Правове регулювання освітніх правовідносин здійснюється за допомогою норм освітнього права, яке має комплексний характер. Натомість відносини у сфері освіти регулюються нормами практично всіх галузей законодавства. Як показує аналіз Закону України «Про освіту», в ньому можливо без особливих зусиль знайти норми адміністративного, цивільного, трудового, сімейного та інших галузей права.

Отже освітні правовідносини безпосередньо пов'язані із освітнім процесом. Це, у першу чергу, педагогічні відносини (тобто власне освітні відносини в головному значенні терміна «освіта»). Недарма ми на початку нашого дослідження дали визначення поняттю «освіта», тому що від його розуміння залежить сутність поняття «освітні правовідносини».

Д. А. Ягофаров освітні правовідносини визначає як преципійні (від лат. *praecipue* — переважний, особливий). При цьому преципійні правовідносини виступають як основні, первинні та безпосередньо пов'язані із процесом та результатом навчання та виховання. Оскільки саме навчання й виховання виступають провідними цілями й завданнями будь-якої освітньої діяльності (педагогічного процесу) [12, 7].

Відносини у сфері освіти науковець характеризує як коміторні (від лат. *comitor* — супроводжувати) освітні відносини [12, 7]. Коміторні відносини регулюються нормами відповідних галузей права: трудового (прийом на роботу педагогічних працівників і допоміжного персоналу, укладання відповідних трудових договорів (контрактів), встановлення режиму робочого дня й відпочинку.); цивільного (встановлення організаційно-правових форм освітніх установ); фінансового (встановлення системи оплати праці педагогічних працівників). Особливість відносин у сфері освіти полягає у тому, що вони не можуть виникнути щодо інших об'єктів, не пов'язаних із процесом виховання, оволодіння знаннями, вміннями, навичками та ін.

Висновки. Наведений аналіз освітніх правовідносин та відмежування їх від відносин у сфері освіти дає підстави говорити про дійсно унікальні особливості, які відрізняють їх від інших правовідносин:

- Освітні правовідносини виникають з приводу нематеріальних об'єктів — знань, умінь, досвіду, компетенцій, які визначені стандартами освіти.
- На відміну від відносин у сфері освіти, які можуть бути як двосторонні так і багатосторонні, освітні правовідносини можуть бути, як мінімум, тристоронні. Власне освітні відносини, що пов'язують педагога і учня, виникають тільки за участю навчального закладу.
- Правове регулювання здійснюється за допомогою норм освітнього законодавства, яке має комплексний характер.
- Освітні правовідносини є відносинами активного типу, оскільки виникають у результаті активних позитивних дій уповноваженого і зобов'язаного суб'єкта.
- Освітні правовідносини самі по собі раптом не виникають і не реалізуються, адже вони виникають, змінюються та припиняються в результаті педагогічної діяльності.

• Діяльність осіб, які навчаються, має особистісний, невідчужуваний характер, тобто право та обов'язок учіння неможливо делегувати іншому суб'єктові, в навчанні неможливий інститут представництва. Законні представники можуть представляти інтереси суб'єктів навчання тільки у відносинах у сфері освіти.

• Освітня дієздатність не збігається із дієздатністю, встановленою відносинами у сфері освіти. Вступати в освітні правовідносини можуть особи з цивільною недієздатністю, тому що визнані судом недієздатні психічно хворі люди мають право засвоювати спеціальні освітні програми.

Проаналізувавши два типи правовідносин у системі освіти, ми дійшли висновку. Освітні правовідносини — це самостійний вид суспільних відносин, які регулюються нормами освітнього права та виникають між особою, яка навчається та педагогічним працівником в межах навчального закладу у зв'язку із оволодінням цією особою знаннями, уміннями та навичками, які визначені стандартами освіти. Правовідносини у сфері освіти врегульовані джерелами різних галузей законодавства відносини, що спрямовані на організацію, регулювання та здійснення навчального процесу.

Література

1. Валеев Р. Г. Освітне право України : навч. посібник / Р. Г. Валеев. — Луганськ, 2011. — 287 с.
2. Про освіту : Закон України від 23 трав. 1991 р. № 1060-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 34. — Ст. 451.
3. Про позашкільну освіту : Закон України від 22 черв. 2000 р. № 1841-III // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 46. — Ст. 393.
4. Миннигулова Д. Б. Проблемы понятия и структуры образовательного права [Электронный ресурс] // Право и образование. — 2009. — № 4. — Режим доступа : <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0409/minni.doc>.
5. Петров Г. И. Административная правосубъектность граждан // Правоведение. — 1975. — № 1. — С. 24–31.
6. Новоселов В. И. Правовое положение граждан в советском государственном управлении / В. И. Новоселов. — Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1976. — 126 с.
7. Сапаргалиев Г. С. Отношения по обучению и воспитанию граждан — предмет правового регулирования // Советское государство и право. — 1977. — № 8. — С. 121–130.
8. Шкатулла В. И. Образовательное право : учеб. для вузов / В. И. Шкатулла. — М. : Инфра-М, 2001. — 688 с.
9. Сырых В. М. Введение в теорию образовательного права / В. М. Сырых. — М. : Готика, 2002. — 340 с.
10. Спасская В. В. Содержание образовательного правоотношения // Право и образование. — 2006. — № 6. — С. 7–22.
11. Киримова Е. А. Об образовательном праве // Право и образование. — 2005. — № 4. — С. 17–22.
12. Ягофаров Д. А. Концептуальные направления теоретико-правовых исследований образовательного права // Право и образование — 2005. — № 5. — С. 4–16.

Анотація

Тицька Я. О. Підстави розмежування понять «освітні правовідносини» і «відносини у сфері освіти». — Стаття.

У статті розглядаються погляди вчених щодо понять «освітні правовідносини» і «відносини у сфері освіти». Шляхом визначення їх особливостей автором визначаються підстави їх розмежування.

Ключові слова: освіта, освітне право, освітні правовідносини, відносини у сфері освіти.

Аннотация

Тыцкая Я. А. Основания для разграничения понятий «образовательные правоотношения» и «отношения в сфере образования». — Статья.

В статье рассматриваются взгляды ученых относительно понятий «образовательное правоотношение» и «отношение в сфере образования». Путем определения их особенностей автором определяются основания для их разграничения.

Ключевые слова: образование, образовательное право, образовательные правоотношения, отношения в сфере образования.

Summary

Tytskaya Y. O. Grounds for Distinguishing «Educational Legal Relationships» and «Relations in the Area of Education». — Article.

In the article the scientists' views on the concepts «educational legal relationship» and «relation in the area of education» are analyzed. By the determination of their identity, the author defined the base of their separation.

Keywords: education, educational law, educational legal relationship, relations in the area of education.

УДК 346.1

Я. І. Дабіжа

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЇ ПОГОДЖЕННЯ ПРИВАТНИХ ТА ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Сьогодні у взаємовідносинах між державою, підприємцями, споживачами та іншими учасниками господарських відносин існує чимало проблем, без вирішення яких навряд чи можна вести мову про утвердження в економічній системі України суспільного господарського порядку та побудову розвинутої ринкової економіки. Цим обумовлюється актуальність досліджень, спрямованих на вдосконалення правового регулювання в усіх сферах взаємодії держави із господарюючими суб'єктами, узгодження інтересів між основними учасниками господарських відносин та подолання існуючих між ними протиріч.

Слід зауважити, що до проблематики поєднання приватних та публічних інтересів звертались представники різних за своєю спрямованістю юридичних наук, серед яких С. В. Романовський, В. М. Ведяхін, Л. С. Явич.

Проблема узгодження приватних та публічних інтересів не є новою і для вітчизняної науки господарського права. Так, окремі аспекти співвідношення приватних та публічних інтересів аналізувалась у монографічних роботах у зв'язку із здійсненням державного управління (В. Ф. Сіренко, А. Я. Курбатов), а також у межах деяких інститутів господарського права (В. Г. Блінов, О. М. Вінник).

Натомість, існує потреба у дослідженні шляхів поєднання приватних та публічних інтересів з позицій функціонального підходу, що дозволяє системно підійти до розв'язання існуючих сьогодні конфліктів між інтересами держави,